

ตำราอ้างอิงสมุนไพรไทย: ระย่อม (RA-YOM)

อนุกรรมการจัดทำตำราอ้างอิงยาสมุนไพรไทย*
ในคณะกรรมการคุ้มครองและส่งเสริมภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย

บทความนี้นำเสนอสมุนไพรแต่ละชนิด ที่คณะอนุกรรมการจัดทำขึ้นก่อนรวบรวมจัดพิมพ์เป็นรูปเล่ม “ตำราอ้างอิงสมุนไพร” เพื่อเป็นเวทีประชาพิจารณ์.

Radix Rauvolfiae

Indian Snake Root

ระย่อมเป็นรากแห้งของพืชที่มีชื่อวิทยาศาสตร์ว่า *Rauvolfia serpentina* (L.) Benth. ex Kurz ในวงศ์ *Apocynaceae*¹⁻⁶

ชื่อพ้อง *Ophioxylon obversum* Miq., *O. sauti-ferum* Salisb., *O. serpentinum* L.⁷ *Rauvolfia observa* (Miq.) Baill., *R. trifoliata* Baill.

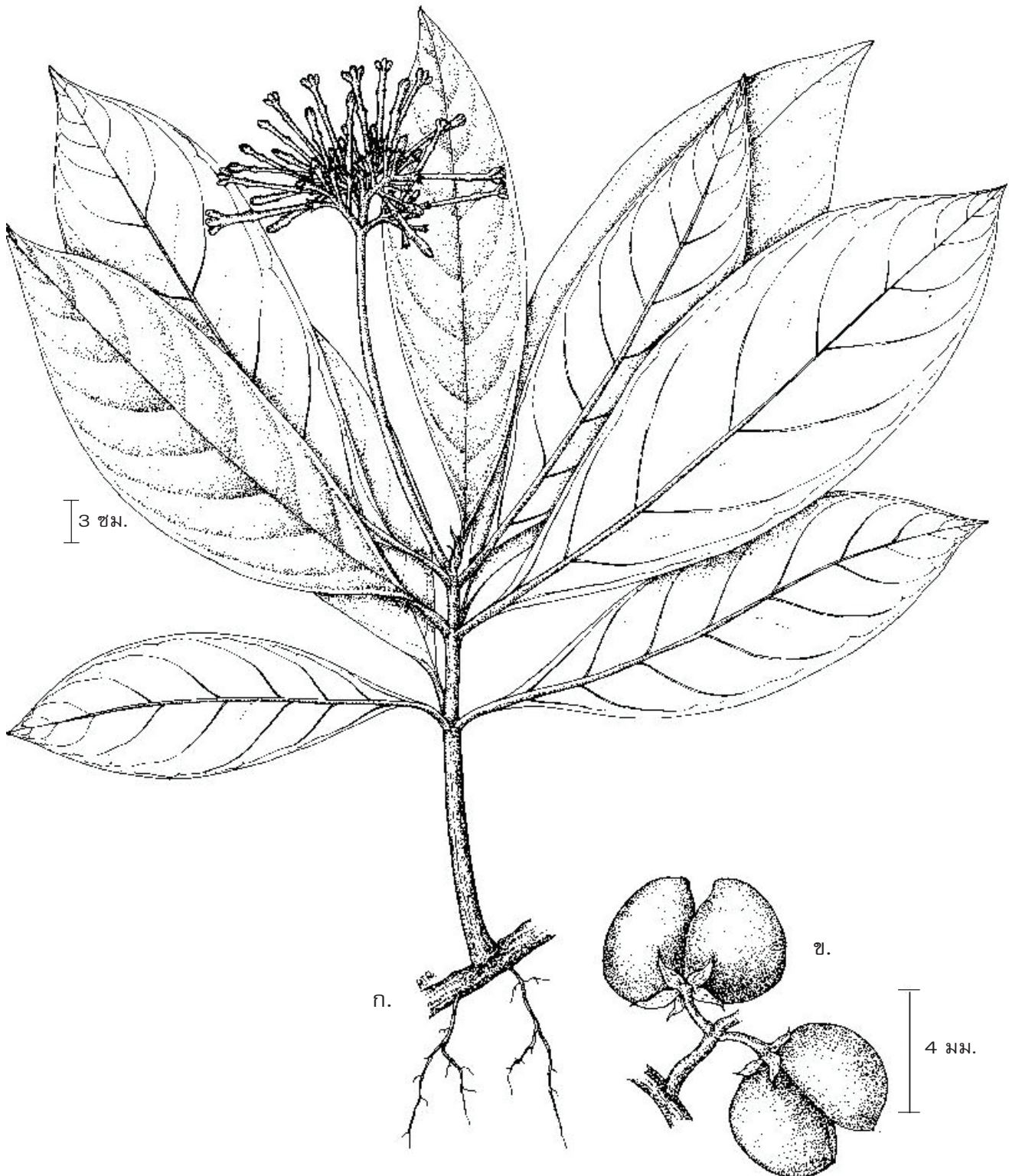
ชื่ออื่น รากกระย่อม, รากระย่อม, รากย่อม, รากชะย่อม, รากระย่อมแดง, รากย่อมตีนหมา, รากชะหย่อม, ละย่อม, serpentine root, insanity herb^{6,7}

ลักษณะพืช ไม้พุ่ม สูงไม่เกิน 1 เมตร กิ่งก้านเกลี้ยง ทั้งต้นมียางสีขาว ใบ เป็นใบเดี่ยว เรียงเป็นวงรอบ 3 ใบ รูปไข่กลับ อาจพบรูปรีได้บ้าง กว้าง 1.5-9.9 เซนติเมตร ยาว 4.1-25

***ประธานอนุกรรมการ** นพ. วิชัย โชควิวัฒน์, **รองประธานอนุกรรมการ** รศ.ดร. ชัยนันทน์ พิเชียรสุนทร, **อนุกรรมการ** ศ.ดร. เพียว เหมือนนงษ์ญาติ, รศ. กัลยา ภราไธย, รศ.ดร. วันดี กฤษณพันธ์, รศ.ดร. รพีพล ภาโววาท, นายวินิต อัศวกิจวิรี, นพ. ปราโมทย์ เสถียรรัตน์, ดร. ก่องกานดา ชยามฤต, นางจารีย์ บันสิทธิ์, น.ส.นันทนา สิทธิชัย, นางนัยนา วราอศฺวปติ, นางเย็นจิตร เตชะดำรงสิน, นางอภิญญา เวชพงศา, นายวุฒิ วุฒิธรรมเวช, ผศ. ร.ต.อ.หญิง สุชาดา สุขห่อง, นายยอดวิทย์ กาญจนการุณ, นางพรทิพย์ เตมิวิเศษ, **อนุกรรมการและเลขานุการ** ดร. อัญชลี จุฑาพุทธิ, **อนุกรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ** น.ส. สารินี เลนะพันธ์, นางบุษราคัม จันทา, น.ส. จิราภรณ์ บุญมาก, ว่าที่ร.ต. ทวีข ศิริมุสิกะ



เซนติเมตร ปลายเรียวแหลมถึงมน โคนรูปลิ้ม ขอบเรียบ แผ่นใบบางคล้ายกระดาษ เกลี้ยงทั้งสองด้าน เส้นใบมีข้างละ 7-16 เส้น โค้งขึ้นแบบคันศร ก้านใบยาว 1-1.9 เซนติเมตร มักมีต่อมตรงซอกใบ **ช่อ** แบบช่อกระจุกค่อนข้างแน่นมักเป็นช่อเดี่ยว ออกตามซอกใบหรือที่ปลายกิ่ง ยาว 4.5-11.5 เซนติเมตร ปลายช่อตั้ง ก้านช่อยาว 3-7.8 เซนติเมตร เกลี้ยง **ดอก** สมบูรณ์เพศ ก้านยาว 2.2-6.5 มิลลิเมตร กลีบเลี้ยงโคนเชื่อมติดกัน ปลายแยกเป็น 5 กลีบ รูปไข่หรือรูปใบหอก กว้าง 0.5-1.5 มิลลิเมตร ยาว 1.8-4.2 มิลลิเมตร ปลายแหลมถึงเรียวแหลม สีเขียวปลายอาจมีสีแดงเรื่อๆ กลีบดอกโคนเชื่อมติดกันเป็นหลอดยาว 1-2 เซนติเมตร ป่องกลาง สีขาว สีแดง สีชมพู หรือสีม่วง ปลายแยกเป็น 5 กลีบ สีขาว ช่อแน่นเชื่อมกัน ด้านนอกเกลี้ยง ด้านในบริเวณปากหลอดจนถึงบริเวณใต้เกสรเพศผู้มีขนนุ่ม หรือบริเวณปากหลอดด้านในถึงรอบเกสรเพศ



รูปที่ 1 ระวังอม (*Rauvolfia serpentina* (L.) Benth. ex Kurz)

ก. ต้น แสดง ราก ต้น ใบ และช่อดอก ข. แสดงลักษณะผล



รูปที่ 2 ระย่อม (*Rauvolfia serpentina* (L.) Benth. ex Kurz)

ก. รากแห้ง ข. ช่อดอก ค. ต้นและช่อดอก

ผู้มีขนสั้นนุ่มและมีแถบเกลี้ยง เกสรเพศผู้มี 5 อัน ติดอยู่ที่ด้านในหลอดกลีบดอกจากโคนหลอดขึ้นมา 0.7-1.1 เซนติเมตร ก้านเกสรเพศผู้ยาว 0.5-1 มิลลิเมตร อับเรณูรูปขอบขนาน กว้าง 0.5-0.7 มิลลิเมตร ยาว 1.2-1.7 มิลลิเมตร รังไข่เห็นอวงกลีบ มีจานรองกลมแบน สูง 0.3-0.8 มิลลิเมตร รังไข่ยาว 0.8-1.6 มิลลิเมตร มี 2 คาร์เพล เชื่อมติดกันที่โคน แต่ละคาร์เพลมีออวูล 2 เม็ด ก้านเกสรเพศเมียรวมยอดยาว 7.2-9.6 มิลลิเมตร เมื่อดอกยังอ่อนก้านดอกและกลีบเลี้ยงสีเขียว แต่เมื่อดอกเริ่มโรย กลีบเลี้ยงและก้านดอกรวมทั้งช่อดอกจะเปลี่ยนเป็นสีแดง **ผล** รูปไข่ มักออกเป็นคู่ ติดกันที่โคน กว้าง 4.2-4.7 มิลลิเมตร ยาว 5.4-9 มิลลิเมตร เมื่ออ่อนสีเขียว สุกสีม่วงดำ ก้านผลและกลีบเลี้ยงคงทนจะเปลี่ยนเป็นสีแดง **เมล็ด** รูปไข่ แบน กว้างประมาณ 2.8 มิลลิเมตร ยาวประมาณ 4 มิลลิเมตร⁷

ถิ่นกำเนิดและการกระจายพันธุ์ พืชชนิดนี้เป็นพืชพื้นเมืองของอินเดีย พม่า ศรีลังกา เวียดนาม มาเลเซีย อินโดนีเซีย ฟิลิปปินส์⁸ เนปาล ภูฏาน สาธารณรัฐประชาชนจีน และลาว กระจายพันธุ์ในทุกภาคของประเทศไทย ตามป่าลัดใบหรือป่าดิบ พบขึ้นได้ตั้งแต่ระดับน้ำทะเลถึงที่สูงจากระดับน้ำทะเล 800 เมตร⁷

ลักษณะเครื่องยา ขึ้นส่วนของรากแห้ง รูปวงรีและขนาดต่าง ๆ กัน ส่วนใหญ่รูปทรงกระบอก มีลักษณะคดงอ เปราะ เมื่อสดมียางสีขาว เมื่อหักจะเห็นด้านในตอนเปลือกมีสีชมพู เรื่อ ๆ กลิ่นเหม็นเขียว เมื่อแห้งมีกลิ่นเฉพาะ รสขมจัด

องค์ประกอบทางเคมี ระย้อมมีสารแอลคาลอยด์กลุ่มอินโดล (indole alkaloids) เป็นส่วนใหญ่ โดยมีปริมาณแอลคาลอยด์รวม (total alkaloids) ร้อยละ 0.7-2.4 โดยน้ำหนัก ที่สำคัญ ได้แก่ เรเซอพิน (reserpine), เรสซินนามีน (rescinnamine), อัจมาลีน (ajmaline) และอัจมาลิซีน (ajmalicine)⁹⁻¹² นอกจากนี้ยังพบสารอื่น ๆ เช่น สารกลุ่มสเตอรอล (phyto-sterols), กรดไขมัน (fatty acids)⁹⁻¹²

ข้อบ่งใช้ ลดความดันโลหิตสูงชนิดที่ไม่ทราบสาเหตุที่มีอาการไม่รุนแรง¹³

ตำราสรรพคุณยาไทยว่าระย้อมมีรสขม แก้ไข้ แก้ไข้อันจับทำให้หนาว¹⁴ ช่วยย่อยอาหาร ช่วยให้อาหารย่อย แก้อาการท้องอืดเนื่องจากความดันโลหิตสูง แก้บิด ขับปัสสาวะ¹⁵ ลดความดันโลหิต แก้ปวดศีรษะ ทำให้นอนหลับ ขับพยาธิ⁵

ข้อมูลจากการศึกษาวิจัยพรีคลินิกพบว่าหลังฉีดสารสกัด

จากรากระย้อมเข้าใต้ผิวหนังของสุนัขจะให้ความดันเลือดลดลง นอกจากนี้ยังมีผลต่อระบบหัวใจและหลอดเลือดคือทำให้หัวใจเต้นช้าลง เมื่อให้สารสกัดหยาบในปริมาณสูงแก่สัตว์ทดลอง ทำให้สัตว์ทดลองนอนหลับได้นานขึ้นฤทธิ์ของสารสกัดหยาบอื่น ๆ ได้แก่ กระตุ้นการทำงานของลำไส้ กัดการทำงานของระบบหายใจ ทำให้รูม่านตาหดตัว หนังตาตก เกิดอาการสั่น และท้องเสีย¹⁶

ข้อมูลจากการศึกษาวิจัยในคนพบว่า สารสกัดจากระย้อมช่วยลดความดันโลหิต^{9,10,17} กดระบบประสาทส่วนกลาง¹⁸ มีฤทธิ์ต่อหัวใจ ช่วยรักษาโรคภาวะหัวใจเสียจังหวะ (cardiac arrhythmia)^{9,10,19} ทำให้สงบระงับ และทำให้นอนหลับ²⁰

ข้อห้ามใช้

1. ห้ามใช้ระย้อมในผู้ป่วยที่มีประวัติแพ้ระย้อมหรือพืชอื่นที่อยู่ในสกุลเดียวกัน
2. ห้ามใช้ในผู้ป่วยที่มีประวัติอาการซึมเศร้า โดยเฉพาะที่มีแนวโน้มจะฆ่าตัวตาย หรือผู้ป่วยที่ใช้ยายับยั้งเอนไซม์มอโนเอมีนออกซิเดส (MAO inhibitors) ผู้ป่วยที่มีโรคแผลเปื่อยเปดิก (peptic ulcer) โรคลมชัก
3. ห้ามใช้ในผู้ป่วยที่อยู่ในระหว่างการรักษาด้วย electroconvulsive therapy

คำเตือน การใช้ระย้อมเกินขนาดอาจทำให้เกิดอาการพิษจากเรเซอพิน (reserpine) หรือเรสซินนามีน (rescinnamine) คืออาจมีผลกระตุ้นระบบประสาทซิมพาธิก ทำให้ความดันเลือดลดลง เกิดอาการสั่น (Parkinsonism) และซึมเศร้า (depression)^{13,21}

ระย้อมหรือยาที่มีส่วนผสมของระย้อมอาจทำให้เกิดอาการคัดจมูก³ ง่วงนอน หน้าแดง^{1,15}

ข้อควรระวัง เมื่อใช้เป็นยาลดความดันโลหิต ผู้ใช้ต้องหยุดยาทันที หากมีอาการเวียนศีรษะ หน้ามืด ใจสั่น หรืออาการผิดปกติอื่น ๆ²²

ขนาดและวิธีใช้ ผงระย้อม ไม่เกินวันละ 200 มิลลิกรัม แบ่งให้ครั้งละไม่เกิน 50 มิลลิกรัม เป็นเวลานาน 1-3 สัปดาห์¹³

หมายเหตุ

1. ตามมาตรฐานขององค์การอนามัยโลก รากระย้อมที่ใช้เป็นยาลดความดัน จะต้องมีความเข้มข้นแอลคาลอยด์รวม (total alkaloids) ไม่น้อยกว่าร้อยละ 1 และต้องมีแอลคาลอยด์ในกลุ่มเรเซอพิน-เรสซินนามีน (reserpine-rescinnamine) ไม่

น้อยกว่าร้อยละ 0.1¹³

2. มีรายงานผลการวิจัยที่แสดงให้เห็นว่าการใช้ระย้อมติดต่อกันเป็นระยะเวลานาน อาจเพิ่มความเสี่ยงต่อการเป็นโรคมะเร็งเต้านม²³

3. วิธีการใช้ระย้อมตามตำรายาไทยให้บดเป็นผง ปั้นเป็นเม็ดสำหรับกิน หรือคั่วให้กรอบสำหรับ ชงหรือต้มเอาน้ำดื่ม^{1,15}

4. แพทย์แผนไทยมีวิธีลดพิษของระย้อม โดยการแช่กับน้ำขาวข้าวจนพองตัวเต็มที่ นำไปนึ่ง แล้วทำให้แห้ง ก่อนนำไปใช้ หรืออาจใช้ร่วมกับใบพระจันทร์ครึ่งซีก (*Lobelia chinensis* Lour.) ในสัดส่วน 1:1 เพื่อลดอาการคัดจมูกที่อาจเกิดขึ้น²⁴

5. ตำรายาพื้นบ้านใช้รากระย้อมสดเป็นยาแก้หืด โดยใช้ราก 2-3 ราก ตำให้ละเอียด เติมน้ำมันพืชพอแฉะ ใช้ลาลีชุบน้ำมันที่ได้ ทาบริเวณที่เป็น วันละ 2-3 ครั้ง จนกว่าจะหาย²²

เอกสารอ้างอิง

1. นิจศิริ เรืองรังษี, ธวัชชัย มังคละคุปต์. สมุนไพรไทย เล่ม 1. กรุงเทพฯ: ปิ เสดห์; 2547. หน้า 257.
2. นันทวัน บุญยะประกาศ, อรุณช โชคชัยเจริญพร, บรรณารักษ์. สมุนไพรไม้พุ่มบ้าน เล่ม 4. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพฯ: บริษัทประชาชน จำกัด; 2541. หน้า 152-63.
3. พเยาว์ เหมือนวงษ์ญาติ. ตำรายาวิทยาศาสตร์สมุนไพร. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพฯ: ศูนย์การพิมพ์พลชัย; 2529. หน้า 13-14.
4. พยอม ดันติวัฒน์. สมุนไพร. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: สมาคมสมุนไพรแห่งประเทศไทย; 2521. หน้า 130-31.
5. สมุนไพรสวนสิริรุกขชาติ. พร้อมจิต ศรีลัมพ์, รุ่งระวี เต็มศิริฤกษ์กุล, วงศ์สถิตย์ ชั่วกุล, อาทร รวีไพบูลย์, สมภพ ประธานธุราธิกุล, จุฑามณี จารุจินดา, เพชรรัตน์ พงษ์เจริญสุข, กองบรรณาธิการ. กรุงเทพฯ: บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป จำกัด; 2535. หน้า 177.
6. ส่วนพฤกษศาสตร์ป่าไม้ สำนักวิชาการป่าไม้ กรมป่าไม้. ชื่อพรรณไม้แห่งประเทศไทย เต็ม สมิตินันท์ ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ. 2544. กรุงเทพฯ: บริษัทประชาชน จำกัด; 2544. หน้า 447 - 48.
7. Middleton DJ. Apocynaceae. In: Santisuk T, Larsen K, editors. Flora of Thailand. Vol. 7, Pt. 1. Bangkok: The Royal Forest Department; 1999. p. 50-55.
8. Tyler VE, Brady LR, and Robbers JE. Pharmacognosy. 8th Edition. Philadelphia: Lea & Febiger; 1981. p. 231-36.
9. Evans WC. Trease and Evans Pharmacognosy. 14th ed. London: WB Saunder Co. Ltd; 1996. p. 393-6.
10. Evans WC. Trease and Evans Pharmacognosy. 15th ed. China: Harcourt Publishers Limited; 2002. p. 33-36.
11. Itoh A, Kumashiro T, Yamaguchi M, Nagakura N, Mizushima Y, Nishi T, Tanahashi. Indole Alkaloids and Other Constituents of *Rauwolfia serpentina*. J Nat Prod 2005;68:848-52.
12. Schlittler E. The Chemistry of Rauwolfia Alkaloids. Rauwolfia: Botany, Pharmacognosy, chemistry & Pharmacology. 1st ed. Canada: Little Brown & Company Limited; 1957. p. 50-73.
13. WHO Monographs on Selected Medicinal Plants. Vol. I. Geneva: World Health Organization; 1999. p. 221-30.
14. โสภิต บรรณลักษณ์, ชุน. คัมภีร์แพทย์ไทยแผนโบราณเล่ม 1. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี. 2513. หน้า
15. วุฒิ วุฒิธรรมเวช. สารานุกรมสมุนไพร. กรุงเทพฯ: โอ. เอส. พริ้นติ้งเฮาส์; 2540. หน้า 386.
16. Schneider JA. The Chemistry of Rauwolfia Alkaloids. Rauwolfia: Botany, Pharmacognosy, chemistry & Pharmacology. 1st ed. Canada: Little Brown & Company Limited; 1957. p. 109-37.
17. Dhawan KN, Bhargava KP. Comparative study of the hypotensive activity of preparations from *Rauwolfia*. Indian J Med Research 1959;47:419-22.
18. Kohli JD, Mukerji B. Comparative activity of reserpine and total alkaloids of *Rauwolfia*. Curr Sci 1955;24:198-9.
19. Wachsmuth O, Matusch R. Anhydronium bases from *Rauwolfia serpentina*. Phytochem 2002;61:705-9.
20. Muller JM, Schlittler E, Benz HJ. Reserpine, the sedative compound from *Rauwolfia serpentina*. Experimentia 1952;8:338.
21. Rees W.L. New Horizons in Psychopharmacology. Proc Roy Soc Med 1972;65:813-17.
22. สุนทรี สิงหนุตตรา. สรรพคุณสมุนไพร 200 ชนิด. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ดอกเบญจ 2540. หน้า 135-36.
23. Stanford JL, Martin EJ, Brinton LA, Hoover RN. Rauwolfia use and breast cancer: a case-control study. J Natl Cancer Inst 1986;76:817-22.
24. วิเชียร จีรวงศ์. ปาฐกถาสัณนิธ ครั้งที่ 13. เรื่องเครื่องยาและสมุนไพรที่นำรู้. พิมพ์ครั้งที่ 2. เพื่อเป็นที่ระลึกเนื่องในโอกาสที่ท่านมีอายุครบ 7 รอบ (84 ปี). หน้า 6-7.